

دانشگاه تربیت معلم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

ادبیت ترجمه تاریخ یمینی

دانشجو:

زهره صادقی دهشیری

استاد راهنما:

دکتر حبیب الله عباسی

استاد مشاور:

دکتر غلامعلی فلاح

زمستان ۱۳۹۰

لا خیل عندک تهیدها و لا مال

فالیسعد النطق ان لم یسعد الحال

تقدیم به مهربان فرشتگانی که:

لحظات ناب باور بودن، لذت و غرور دانستن، جسارت خواستن، عظمت

رسیدن و تمام تجربه های یکتا و زیبای زندگی، مدیون حضور سبز آنهاست

تقدیم به پدر، مادر و همسر عزیزم.

به مصداق کلمه ی «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است از استاد

فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر عباسی به پاس زحمت های فراوانی که برای من کشیدند

تشکر کنم.

سپس تشکر میکنم از استاد مشاورم جناب دکتر فلاح

و مدیریت گروه محترم سرکار خانم سلطانی

تشکر ویژه از همسر عزیزم که در این امر همواره پشتیبان من بود.

چکیده

اهمیت زبان عربی در تاریخ و فرهنگ ایران باعث پدید آمدن آثار تاریخی زیادی به این زبان شد و به دنبال آن نهضت ترجمه‌ی متون تاریخی به وجود آمد که این ترجمه‌ها، خود کتاب‌هایی مستقل و با سبک و سیاق خاص بودند. مترجمان با استفاده از کارکرد های زبان از این آثار تاریخی، کتاب‌های ادبی بزرگی به وجود آوردند. ابوشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی یکی از این مترجمان بود که با استفاده از نثر فنی به ترجمه کتاب "الیمینی" عبدالجبار عتبی پرداخته و به علت شعر گونه بودن نثر، این کتاب قابلیت بررسی از دیدگاه فرمالیست را دارد. در این پژوهش، ضمن مقایسه‌ی ترجمه‌ی تاریخ یمینی با تاریخ‌های دیگر عصر غزنویان (تاریخ بیهقی و زین الاخبار)، با توجه به رویکرد فرمالیست، به تحلیل سبک شناختی آن پرداخته شده و ادبیت این متن، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج مطالعه نشان داد که ترجمه‌ی تاریخ یمینی، علاوه بر ارزش تاریخی، ارزش ادبی زیادی نیز دارد و ماهیت ادبی آن، بر ماهیت تاریخی غلبه دارد.

کلمات کلیدی: نثر، ادبیت، عتبی، جرفادقانی، فرمالیست، ترجمه تاریخ یمینی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	مقدمه
۵	پرسش های اصلی تحقیق
۶	بیان مساله
۶	فرضیه ی تحقیق
۶	اهداف تحقیق
۶	روش تحقیق
۶	پیشینه ی تحقیق
۷	قلمرو تحقیق
فصل اول	
۱۰	نثر در اصطلاح
۱۰	ویژگی های نثر
۱۱	اقسام نثر
۱۳	ادوار نثر فارسی
۱۴	ادوار تاریخی نثر فارسی
۱۵	نثر فارسی در قرن هفتم
۱۶	تاریخ چیست
۱۶	فواید تاریخ
۱۶	نثر تاریخی
۱۷	انواع نثر تاریخی
۱۹	تاریخ ترجمه
۲۰	دلایل نگارش تاریخ به زبان عربی
۲۲	رواج نثر به زبان فارسی
فصل دوم	
۲۴	چگونگی به قدرت رسیدن غزنویان
۲۵	اوج قدرت غزنویان

۲۶	علم و فرهنگ و هنر در دربار غزنوی
۲۸	تاریخ نویسی در عصر غزنویان
۳۰	زین الاخبار
۳۱	نام گذاری زین الاخبار
۳۲	محتوای زین الاخبار
۳۳	نمونه ای از نثر زین الاخبار
۳۴	تاریخ بیهقی
۳۵	ارزش تاریخی کتاب بیهقی
۳۶	ارزش ادبی کتاب بیهقی
۳۸	نمونه ای از نثر کتاب بیهقی

فصل سوم

۴۰	تاریخ یمینی
۴۱	عتبی
۴۳	ارزش تاریخی الیمینی
۴۵	ارزش ادبی الیمینی
۴۶	جرفادقانی
۴۷	ارزش ادبی ترجمه ی تاریخ یمینی
۴۸	نثر مرسل و روان در ترجمه تاریخ یمینی
۴۹	نثر متکلف و مصنوع در ترجمه ی تاریخ یمینی
۵۲	مقایسه ی بین نثر عربی و ترجمه ی فارسی
۵۹	مقایسه ی ترجمه ی تاریخ یمینی و زین الاخبار و تاریخ بیهقی
۶۴	گزارش تاریخ

فصل چهارم

۱۱۰	فرمالیست
۱۱۲	آشنایی زدایی
۱۱۳	هنجار گریزی
۱۱۳	عوامل ادبی ساز
۱۱۵	جادوی مجاورت
۱۱۵	سجع
۱۱۷	تضمین المزدوج

۱۱۸	جناس
۱۲۰	بدیع معنوی
۱۲۰	تضاد
۱۲۰	تناسب
۱۲۱	تلمیح
۱۲۱	استشهاد به آیات و امثال
۱۲۵	اطناب
۱۲۵	توصیف
۱۲۶	ترادف
۱۲۸	شگردهای بلاغی
۱۲۹	تشبیه
۱۳۱	تشبیه تمثیل
۱۳۲	استعاره
۱۳۳	کنایه
۱۳۴	نمونه ای از نثر کتاب

فصل پنجم

۱۳۹	بحث و نتیجه گیری
۱۴۴	منابع

مقدمه

مقدمه

تاریخ و تاریخ نویسی از دیرباز در دربار پادشاهان از اهمیت زیادی برخوردار بوده و شاهان این کار را مایه ی جاویدان شدن نام خود می دانستند و اهمیت زیادی به تاریخ نگاران می دادند؛ از این نکته نباید غافل بود که این تاریخ نگاران معمولاً در دربار پادشاهان زندگی میکردند و نان خور بودند و از طرفی گفتن حقایق بدون پرده پوشی برای آنها ممکن نبوده و گاه، جان آنها را به خطر می انداخت؛ از این رو این تاریخ نگاران معمولاً برای نوشتن تاریخ به سیاست خاصی دست می زدند و نوعی از نثر را انتخاب می کردند که در آن مجال پنهان کاری باشد. نثر فنی در این زمینه کمک زیادی به آنها کرد و آنها توانستند به کمک این نوع نثر، حقایقی که بیان آن برای آنها ممکن نبود را در سایه ی تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه بیان کنند و از این طریق جان خود را نجات دهند. از جمله این تاریخ ها می توان تاریخ جهانگشا را نام برد.

زبان عربی سال ها زبان رسمی و اداری این مرز و بوم بوده و نویسندگان بنا به دلایلی که ذکر خواهد شد، متون خود را به این زبان می نوشتند. بعد از گذشت سال ها و حمله ی مغولان به ایران و با بر افتادن خلافت بغداد به عنوان بزرگترین پایگاه زبان عربی و مرگ علماء و تخریب مدارس که پایگاههایی برای تدریس و تحصیل زبان عربی بودند، این زبان در ایران شکوه خود را از دست داد و نویسندگان شروع به ترجمه ی متونی که در سال های قبل به زبان عربی تألیف شده بودند کردند. البته این نکته را نیز باید در نظر داشت که این مترجمان، دخل و تصرفات زیادی در این متون می کردند: گاه مطالبی بر آن می افزودند و گاه از آن می کاستند. نکته قابل توجه دیگر این

که آنها علاوه بر ترجمه ی متون، دست به هنر نمایی در متن نیز میزدند و این خود، عاملی برای بوجود آمدن متون نثر فنی و حتی متکلف و مصنوع شد.

استفاده ی نویسندگان و مترجمان از نثر فنی باعث شد که بتوان نثر آن ها را از رویکرد فرمالیستی بررسی کرد «کاری که معمولاً روی شعر انجام می دهند» و امروزه کتب آنها علاوه بر ارزش تاریخی، از ارزش ادبی نیز برخوردار است.

از جمله اقداماتی که در رویکرد فرمالیستی بر روی اثر انجام می دهند، بررسی ادبیّت متون است؛ ادبیّت یک اثر ویژگی های ادبی است که یک اثر را از آثار دیگر تمییز می دهد و بررسی کلیه ی فنون ادبی، بیانی و بدیعی در حوزه ی ادبیّت متن صورت می گیرد.

ترجمه ی تاریخ یمینی نوشته ی ابوشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی که در ابتدای قرن هفتم نوشته شده، ترجمه ای است از کتاب " الیمینی " تألیف عبدالجبار عتبی که در قرن پنجم نوشته شده است. نام کتاب از لقب سلطان محمود "یمین الدوله" گرفته شده است. قسمت اعظم این کتاب، شرح سلطنت سلطان محمود غزنوی و جنگهای اوست؛ قسمت هایی نیز به آل زیار، آل بویه و دیلیمان پرداخته است.

جرفادقانی علاوه بر ترجمه ی این کتاب، فصلی به نام " خاتمه یمینی " به آخر آن افزوده و در این ترجمه دست به هنرنمایی زده است؛ گویا فقط قصد ترجمه ی متن را نداشته که اگر اینگونه بود، متن را به نثری ساده ترجمه می کرد و در این کار، از نثر فنی بهره ای نمی گرفت.

جرفادقانی به زیبایی نثر، اهمیت زیادی می داده تا جایی که خود اقرار می کند: " و ابو نصر عتبی رحمه الله و تجواز عن سیناته در تقریر و تحریر این کتاب سحر حلال نموده و بدایع اعجاز

ظاهر کرده و اگر کسی از اوج فصاحت و رقت آن عبارت در حضيض این ترجمه و رکاکت این کلمه خواهد نگریست جز فضیحت حاصلی نباشد و من ضعیف در موقف قصور و تقصیر واقفم و در منزل عجز و تحیر متوقف اما عذر در دو وجه ظاهر است ، یکی آنکه نخواستم که به تکلف و تنوق مقاصد و معانی کتاب در حجاب اشتباه بماند و هر فهم بدان نرسد ، و دوم آنکه عرصه عربیت ، فسحتی تمام و اتساعی کامل دارد و اگر کسی مکتوبات این ضعیف در نظم و نثر تازی مطالعت کرده باشد مگر آبی به روی کار باز آید و عیار این کلمات را صلاحی و عوار این ترهات را اصلاحی ظاهر گردد و معلوم شود که اگرچه کودن پارسیم حرون است مرکب تازیم خوش رو است و اگرچه کسوت مهلهل عجمه ام خالق است حله مغوف عربیتم نیک نو است " (ترجمه تاریخ یمینی، ص ۱۰).

با عنایت به زیبایی هایی که در نثر جرفادقانی دیده می شود، واضح است که او با این حرف ها شکست نفسی نموده و خود را از کبر و خودستایی به دور داشته است، بنابراین لازم است که به بررسی این اثر و آثار مشابه از دیدگاه زیبایی شناسی، ادبیت و فرمالیستی پرداخته شود. در این راستا و جهت نیل به این مهم، شناخت جنبش فرمالیست، دیدگاههای آن، مقایسه ی آثار تاریخی یک دوره با هم و شناخت ارزش تاریخی و ادبی آن ها، لازم و ضروری به نظر میرسد.

پرسش های اصلی تحقیق

- ۱- ترجمه تاریخ یمینی جزء متون تاریخی است یا متون ادبی؟
- ۲- ارزش ادبی کتاب ترجمه تاریخ یمینی بیشتر است یا ارزش تاریخی آن؟

۳- ترجمه تاریخ یمنی از لحاظ سبک شناختی چه ویژگی هایی دارد؟

۴- آیا جرفادقانی مترجم موفق بوده یا نه؟

۵- نثر جرفادقانی از دیدگاه فرمالیست چه ارزش هایی دارد؟

بیان مسئله

از جمله کتاب های ارزشمندی که در دوره ی غزنویان نوشته شده است، کتاب الیمینی تألیف عبدالجبار عتبی است. عتبی از مترسلان توانای عرب بوده و به دلیل دشواری نثر او تا کنون شرح های زیادی بر این کتاب نوشته شده تا اینکه حدود دو قرن بعد از او، ابو شرف ناصح بن ظفر جرفادقانی کتاب را به فارسی ترجمه کرد. متن فارسی کتاب، جزء متون نثر فنی است و به خاطر استفاده ی زیاد جرفادقانی از عناصر ادبی، این کتاب جزء متون ادبی قرار گرفته و قابلیت بررسی از دیدگاه فرمالیست را دارد و با توجه به اینکه فرمالیست ها فقط به زیبایی یک اثر صرف نظر از زمینه های تاریخی، اجتماعی و روانشناسی نویسنده می پردازند و آن چیزی که برای آنها حائز اهمیت است ادبیت متن است یعنی آن ویژگی هایی که یک اثر ادبی را از آثار دیگر تمییز می دهد، بررسی ادبیت ترجمه ی تاریخ یمنی نیز قابل توجه است.

فرضیه تحقیق

ارزش ادبی این اثر از ارزش تاریخی آن بیشتر است.

اهداف تحقیق

تحلیل متن از منظر سبک شناسی در سه سطح زبانی، ادبی و تاریخی و تبیین اهمیت آن.

تبیین جلوه های ادبی متن

مقایسه ترجمه با اصل آن

روش تحقیق

روش تحقیق، تحلیلی و مطالعه کتابخانه ای است. نگارنده با مطالعه کتاب ترجمه تاریخ یمنی ضمن مقایسه ی آن با تاریخ های دیگر عصر غزنویان (زین الاخبار و تاریخ بیهقی)، با توجه به رویکرد فرمالیستی به بررسی ادبیّت متن پرداخته است.

پیشینه تحقیق

ترجمه تاریخ یمنی یکی از کتاب های تاریخی است که تا به حال تحقیق جامعی در مورد آن انجام نشده است.

- دکتر شعار (۱۳۷۴) مقدمه ای بر این کتاب نوشته و مختصراً ویژگی های زبانی و سبکی آن را بر شمرده است و به مشابهت های نثر جرفادقانی و ابوالمعالی اشاره نموده است.

- مرحوم ملک الشعراى بهار (۱۳۸۱) در سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی نام این کتاب را آورده و ویژگیهای نثر آن را عیناً و ویژگی های کلیله و دمنه ابوالمعالی دانسته است.

- دکتر صفا (۱۳۴۸) در گنجینه سخن از این کتاب نام برده و نشر کتاب مصنوع و متکلف دانسته است.

- دکتر عباسی (۱۳۸۰) مقاله ای در حوزه ی ادبیت جهانگشا دارد که نتیجه آن پژوهش نیز غلبه جنبه ادبی جهانگشا بر بعد تاریخی آن است.

قلمرو تحقیق

در این پژوهش که شامل ۵ فصل است، ابتدا با آوردن مقدمه ای به کلیات پرداخته شده و ضمن طرح پرسش ها و فرضیات تحقیق، با معرفی پیشینه تحقیق، ضرورت و اهداف پژوهش بیان شده است. در فصل اول که شامل پنج مبحث است، در مبحث اول به اقتضای موضوع پژوهش که پرداختن به کتابی با نثر فنی است به اجمال به نثر فارسی و ویژگی های آن در ادوار تاریخی پرداخته شده است؛ و چون این کتاب در قرن هفتم نوشته شده است. مبحث دوم به نثر فارسی در قرن هفتم، مبحث سوم به تاریخ و فواید آن، مبحث چهارم به تاریخ و ترجمه و مبحث پنجم به نثر تاریخی و انواع آن می پردازد.

کتاب ترجمه ی تاریخ یمینی ترجمه ای از کتاب الیمینی عبدالجبار عتبی است و چون عتبی از کارگزاران حکومت غزنوی بوده و این تاریخ شرح سلطنت محمود غزنوی است، در ابتدای این فصل مبحثی به تاریخ غزنویان اختصاص داده شده است. مبحث دوم به تاریخ نگاری در عصر غزنویان پرداخته است و مبحث سوم و چهارم، تاریخ های دیگری که در عصر غزنویان نوشته شده است (زین الاخبار و تاریخ بیهقی) را معرفی می کند.

فصل سوم شامل نه مبحث است که مبحث اول آن تاریخ یمنی را معرفی می کند سپس به معرفی عتبی نویسنده کتاب می پردازد و بعد از آن ارزش ادبی و تاریخی الیمینی را مورد بررسی قرار می دهد. در مبحث پنجم به مترجم کتاب ابوشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی پرداخته شده است و بعد ارزش ادبی ترجمه ی تاریخ یمنی مورد بررسی قرار گرفته و سپس با مقایسه ی اصل عربی با ترجمه فارسی گزارشی ساده از مفاد تاریخی این کتاب ارائه شده است .

فصل چهارم که اصلی ترین قسمت این پژوهش است، پنج مبحث است در ابتدا به معرفی جنبش فرمالیست پرداخته شده و اصول این مکتب بیان شده است. مبحث دوم به معرفی عوامل ادبی ساز می پردازد، مبحث سوم به ادبیّت ترجمه ی تاریخ یمنی پرداخته و با ذکر شاهد مثال هایی، فنون بلاغی و بدیعی این کتاب را مورد بررسی قرار می دهد.

فصل پنجم نیز به بحث و نتیجه گیری اشاره دارد.

فصل اوّل

نثر فارسی

۱-۱) در آمد

در این پژوهش سعی بر آن شده است تا یکی از متون نثر فنی قرن هفتم مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور لازم است ابتدا به نثر فارسی و ویژگی های آن، نثر فنی و نثر در قرن هفتم پرداخته شود. از آنجایی که این کتاب، ترجمه ای از یک کتاب تاریخی است، لازم است اندکی به تاریخ و فواید آن، تاریخ و ترجمه پرداخته شود.

۱-۱-۱) نثر در اصطلاح:

طبق تعریف دکتر خطیبی، نثر کلامی است که وزن و قافیه نداشته باشد. به بیانی دیگر، نثر کلامی است که در آن، مفاهیم و معانی با وضوح و روشنی و رسایی و با نظم فکر و منطقی بیان می شود و تنها وظیفه ی لفظ در آن، بیان معنا است. جمله ها با مراعات موازین دستوری بایکدیگر می پیوندند و معانی بی هیچگونه قطع و انحرافی، بیان می شوند و راست و مستقیم پیش می روند. وصل و فصل جمل، بر مبنای توالی افکار و روش طبیعی و قواعد مشخص زبان استوار است (خطیبی ۱۳۷۵، ص ۲۹).

۱-۱-۲) ویژگی های نثر

باتوجه به تعاریف مذکور و تعریف های دیگری که از نثر صورت گرفته، ویژگی های نثر را

می توان اینگونه برشمرد:

- نثر کلامی ساده و روشن مطابق قواعد زبان با جمله های متوالی که معنی در آنها واضح و روشن است.
- نثر کلامی ساده است که از هر گونه قید و بند وزن های عروضی و ردیف و قافیه آزاد می باشد .
- هدف از نثر انتقال معنی به مخاطب است.
- مسائل احساسی در نثر جایگاهی ندارد مگر در نثر فنی.
- نثر کاربرد عام دارد و الفاظ در آن هر کدام در جای خود قرار میگیرند.

۱-۱-۳) اقسام نثر

- نثر خطابه

حدّ فاصل بین نثر محاوره و نثر مرسلِ مکتوب است. گوینده در نثر خطابه در انتخاب واژگان دقت میکند و سعی می کند از تکرار بپرهیزد. نثر خطابه نثری آراسته و تراش خورده است که ضوابط خاصی دارد.

- نثر محاوره

نثری که در آن گوینده هر کلامی که از خاطرش بگذرد به زبان می آورد و در اصل و قانون خاصی حکمفرما نیست ولی در عین حال پایه و کلام هر ملت محسوب میشود.

- نثر مرسل

نثر مرسل نثری است که در آن نویسنده طبق ضوابطی، لغاتی را انتخاب می کند که به معنا نزدیکتر باشد و در نثر مرسل، بین لفظ و معنا رابطه ی مستقیم بر قرار است .

- نثر فنی

شیوه ی نثر فنی بر خلاف نثر مرسل، اطناب است و برای رسیدن به معنا راه درازی طی می شود که این راه خالی از زیبایی نیست. آن چیزی که در نثر فنی اهمیت دارد آرایش کلام است و نویسنده برای بیان مقصود خود طولانی ترین راه را بر می گزیند و تمام ویژگی هایی که در شعر کاربرد دارد از جمله فنون بیانی و بدیعی، وزن و آهنگ، موسیقی و ... در نثر فنی به کار گرفته می شود. نثر فنی به گونه ای است که به جای اینکه توجه خواننده به معنا جلب شود، متوجه خود لفظ و زیبایی های آن می شود. در نثر فنی جابه جایی یک کلمه با کلمه مترادف خود می تواند تمام زیبایی نثر را از بین ببرد. لفظ در نثر فنی در درجه اول قرار می گیرد و معنا را تحت الشعاع خود قرار می دهد نه اینکه معنا ارزشی نداشته باشد؛ نویسنده سعی میکند معانی که در نظر دارد را با لباسی آراسته و زیبا نمایش دهد.

قواعد زبانی در نثر فنی به هم می ریزد و از آنجا که هدف از نثر فنی فضل فروشی است، برای رسیدن به این مقصود، ارکان زینتی به کار گرفته می شود.

۱-۱-۴) ادوار نثر فارسی

نثر فارسی را از نظر سبک و شیوه ی نگارش به چهار دوره می توان تقسیم کرد:

- دوره ی نخست نثر فارسی

اولین کتابی که از این دوره به دست ما رسیده از اواخر نیمه ی نخست سده ی چهارم هجری است. یعنی زمان نوح بن منصور سامانی. دوره نخست نثر فارسی در اصل با کتاب شاهنامه ابو منصور عبدالرزاق تالیف ابو منصور معمری شروع می شود. و تا اواخر سده پنجم هجری ادامه پیدا می کند در اواخر سده پنجم سبک جدیدی که متأثر از نثر عربی است به وجود می آید. آثار مهم نثر در دوره اول عبارتند از: تاریخ سیستان، مجمل التواریخ و کتاب گرشاسب.

- دوره ی دوم نثر فارسی

در دوره دوم، پختگی و تکامل خاصی در نثر دیده می شود. در این دوره دو سبک جدید به وجود می آید: نثر ساده و مرسل و نثر مسجع و فنی. بهترین نمونه ی نثر مسجع این دوره، گلستان سعدی است و این دوره تا قرن هفتم و هشتم هجری ادامه پیدا می کند. آثار مهم نثر در دوره دوم عبارتند از: کلیله و دمنه، تاریخ بیهقی، کشف المحجوب، اسرار التوحید، تذکره اولیاء، گلستان.

- دوره ی سوم نثر فارسی

این دوره، دوره ی تباهی نثر فارسی است. وفور سجع، کلمات عربی، اغراق در تصنع و تکلف موجب فساد نثر در این دوره شده و این دوره، دوره ی فضل فروشی دبیران و نویسندگان است. البته کتاب هایی با نثر ساده هم در این دوره نوشته شده اند اما چیرگی با نثر متکلفانه و مسجع است. این سبک از قرن هشتم تا سیزدهم هجری در ایران و هند و عثمانی رایج بوده است. آثار مهم